

I

Битоля, 29 декември 1901 г.

Ти помниш, Маня, оня рошав комита, който миналата година гостува четири дена у вас.

С него, със стария дядо Яндре, случаят ме събра в Битоля. Временното войводство в Прилепения район му беше дотегнало и той беше поискал да го върнат обратно при Марко войвода в Леринско. Мен пък ми беше омръзнало да се гоня няколко дена с битолската полиция. Играта взе да става опасна и трябваше да реша – или да се отправя за България, или да стана комита. За първото не ми даваше сърце, за второто – съмнявах се дали е по силите ми. А време за мислене и колебания нямаше.

Когато даскалувахме с тебе, ти знаеш как аз и други като мене интелигенти определяхме съдбата си – ще работим и ще се запознаваме все по-отблизо с полицията, ще треперим непрестанно от обиски и арести, докато един ден и нашата чаша се препълни. Тогава ще ни хвърлят в зандана, ще ни мъчат и разследват, а подир няколко месеца ще ни осъдят или заточат. И край! Това беше неумолимото предопределение, с което, ти знаеш, аз бях се примирил. Така свършиха толкова наши другари, така ще свършим и ние.

Да съм мъж, никога не бих се дала жива, казваше ти. Ти облажаваше бурния живот на хвърчащите братя и проклинаше своя пол. Мисълта, че никога няма да излезеш вън от ролята на мило-сърдна сестра, че си осъдена докрай само да прибиращ в къщата си блажени бездомници, да им пращаш ризи и чорапи в гората и да попаднеш най-после в затвора – при това пак женски затвор!; – тази мисъл отсичаше крилата на твоите блянове. И ти се чувстваше родена нещастница, жигосана от съдбата.

Разбирах те, Маня, напълно те разбирах. Аз също се мислех осъден да бъда до край прикован за града, да проповядвам борба и да умра не като борец, който до последно издихание приема и отвърща удари, а като работен вол, който без принуждение крачи към кланицата. Аз бях примирен с ужаса на предварителните из-

тезания и с бавната всекичасна смърт в затвора или на далечно заточение. Защото бях убеден, че ние, интелгентите, можем от градовете да командваме истинските борци и да си останем докрай примерни мисионери и мъченици, но не и да умрем като борци. Допускаш ли, че тази мисъл е за един мъж по-малко мъчителна от твоето съзнавано безсилие на жена?

Реших да придружа дядо Яндре. Докато стигнем при хвърчащите, има да скитаме цели три нощи по поля и планини и да преседим три дена по селата. Ще видя дали нашите мускули са безнадеждно омекнали, дали нашите нерви и стомаси са станали неприспособими към атмосферата и живота в селските колиби.

II

Пополжани, 31 декември

Изкарах първия нощен поход. Това наистина не е още комитаджилка, но все дава понятие поне за прелестите на нощното скитане по поля и планини.

На тръгване представлявах интересна карикатура. Бях се дегижил така: останах с чепици; панталоните наврях в чорапите си; облякох един къс джемадан с памучна подплата, а около феса си навързах, по подражание на дядо Яндре, една кърпа, като чалма. За да ми е леко, не поисках да взема горната си дреха, макар че приятелите ми настояваха много.

Трябва да съм бил смешен, защото всички ми се смяха, даже и дядо Яндре.

Другарят ми беше останал в своята арнаутска носия – цървули, бели бечви, широк виненочервен пояс, червен джемадан, черно кече с един ред висулки отзад и малка арнаутска капа на главата – цял дебранец. Липсваше му само гъстата, черна, безформена брада, която той, преди да отпътува с файтон от Прилеп за Битоля, не без съжаление беше пожертвал.

На тръгване ми дадоха един огромен карадагски револвер, който, подражавайки пак на Яндре, втигнах в пояса си.

Градът вече пустееше, когато ни изведоха. Минахме десети на вратички и дворове, озовахме се вън, а после през градини и

бостани се намерихме на полето. Тук се целунахме с изпращачите (даскал Ч. още веднъж се изсмя на моята външност) и продължихме пътя сами – дядо Яндре, аз и куриерът.

Около час вървяха бърже, даже с увлечение. Острият сух студ ме пронизваше до кости, но се стараех да не треперя и все бързах. Нощта бе тъмна и мразовита. На две крачки от мене дядо Яндре ставаше невидим и шумът на стъпките му, заедно с тоя на моите, заглъхваше беззвучно в пустото пространство. Очертанието на широкия му гръб и фантастичният вид на чалмата му, които аз следвах напрегнато, ту изчезваха, ту се показваха. А понякога цял дядо Яндре потъваше сякаш в земята. Тогава аз ускорях крачките си и се блъсках в гръба му.

– Ке ме явнеш бе, даскале! – шеговито се обаждаше той, а после старчески ме съветваше. – Пушчи ги нозете, нека ходят сами!

Той искаше да ми каже: стъпвай самоуверено!

Аз знаех дълбокия смисъл на това правило не само когато се скита нощем по пусати и незнайни места. Пуснах си краката свободно и вече не ми се струваше, че стъпвам над пропасти. Пак падах, разбира се, но вече по-рядко. Па и не се боях от падания. Те дори ме забавляваха. След всяко по-интересно падане слушах провлачения глас на стария комита:

– Нищчоо, не си от джам я, па ке станеш.

И ставах. И веднага бързах да го настигна. Жадувах за почивка, но чаках да я предложи дядо Яндре. Когато седнахме, усетих, че моя джемадан се вледенява, а измокрените панталони се втвърдяват като дъска. След това мъчно можех да привикна краката си да се движат сами. Когато пък наставаха заледени угари, нозете съвсем се отказваха да ме слушат, и падах и ставах на всяка стъпка.

На втората почивка – тя, по мое настояване бе твърде малка – дядо Яндре отсече две тояги и ми връчи едната да се подпирам. Носех я всякак, но най-често я взимах на рамо, като пушка. И тогава ми се струваше, че съм вече комита, и се отдадох на мечти. И така унесен, не усетих как измина повече от час и половина, докато стъпките ми станаха съвсем неуверени. Тогава мечтите ми пак изчезнаха.

По-нататък не се съгласявах вече на никакви почивки. Защото очите ми веднага се затваряха, заспивах сладко-сладко и ми се струваше, че не ще мога вече да стана.

Как се дотърсих до село Пополжани, сам не зная. Кретах по пътя полузаспал. Събудих се съвсем призори, когато ни посрещнаха селяни на пътя.

В стаята, която не разгледах, се прострях до огнището, гърбом към червената жаравя, и веднага заспах.

Четири ниски, опушени стени ни притискат със своята голо-та и печален вид. През единственото прозорче сноп лъчи осветяват един наклонен, почти плътен стълб прах. Старият ми другар, леко приведен, държи двете си полузакрити длани към огъня, сякаш е препречил пътя на жаравата и унесено ми разправя някакви масали. За какво не ми е заприказвал той вече!

Щом се събуди, дядо Яндре поиска оцет и дървено масло, които му се донесоха смесени в едно дървено паниче. Изчисти грижливо своя револвер, изчисти после и моя, като ме предупреди, че прави това за пръв и последен път – да видя и да се науча. Докато мажеше револверите, той непрекъснато негодуваше против битолските големци, които ни изпратиха без пушки, само с едни петаци.

– Батакчий! Не оти ке им се изедоа пушките, ама на... батакчий! Щчо ке им праиш!

Той се замисляше, както виждаш, и върху опасността, ако ни бяха случайно открили. На мен пък нито през ум ми минаваше подобно нещо – не от безстрашие, разбира се. Ей тъй, струваше ми се, че е смешно да се допуска това.

За своите харамийски спомени дядо Яндре говори не без известно смущение. Аз знаех, че някога, твърде млад момък още, той бе хайдутувал по Пелистер, Бигла, Петрино, Бабуна, заедно с върлия хайдутин Калеш Димо (спомни си песента „Ела, Калеш Димко, вечер на вечера...“). Помъчих се да го убедя, че няма защо да се срамува от миналото си. Хайдутите като Димковци, Чакревци и капитан Наумовци, които са ограбвали и убивали само турски деребеевци, не са били за своето време обикновени катели и престъпници. Народът го е обичал и почитал. Той и днес още ги възпява. Те са наши предтечи. Наистина, те са работили всеки на своя глава и за себе си, но тогава не е имало учени хора (като нас), които по градове и планини да работят планомерно и обмислено

между всички християни, за да съборят турското царство. А сега е вече друго...

Дядо Яндре се поосвободи. Очите му светнаха като на стар, немощен звяр. Той все повече се увличаше от спомените си, които се нижеха един подир друг. Той говореше провлачено и тихо, както всякога. В гласа му звучеше горест; горестта на човек, изживял своето време и скъпящ миналото, което никога няма да се повтори.

Той ми говори за обири и убийства на турци по кръстопътища, за невероятни походи, за сърмени дрехи и златни кюстеци, за пиршества с печени агнета и многогодишни вина, за истински оргии, в които липсвало само едно – от пиле мляко.

Гласът му по едно време затрепера от вълнение. Той млъкна, загледа се безсмислено в огъня и ръката му машинално заигра с клечка в пепелта.

Мълчаливо прекарахме няколко часа, които ни оставаха до вечерта.

Аз догонвах вълненията и копнежите на своя другар. И постепенно се унесох в тоя друг свят – в живота на харамииите, тия истински царе на гората и на себе си, които, непризнавайки никакви организационни устави, програми и задължения, служейки единствено на инстинктите си – и долни, и благородни, – печелеха съчувствието на безпомощната рая и обезсмъртиха имената си в народни песни.

Организацията – хилядоглаво някакво чудовище – се яви и обсеби горите. И оковава във вериги предишните волни царе. Едни от тях тя опитомява, привиква ги да влачат мълчаливо новия хомот, а непреклонните, безвъзвратно подивелите – неумолимо трепе.

Блажено старо време!

Не по него ли тъгува сега моят добър стар другар?